

Előszó

Az alkalmazott etika egyszerre teszi próbára a filozófiai etika nagy normatív rendszereit, és formálja azokat. Amikor olyan erkölcsi kérdéseket vizsgálunk, amelyek meghatározzák a jelenünket, és amelyeket jellemzően a megváltozott társadalmi, technológiai és gazdasági környezet hívott életre, akkor azonnal szembesülünk korábbi elméleteink vakfoltjaival és korlátaival – ezen rések kitöltése pedig visszahat az eredeti elméletekre, finomabbá, gazdagabbá teszi őket.

A *Magyar Filozófiai Szemle* most megjelenő különszáma reprezentatív válogatását adja az alkalmazott etika újszerű kérdésfeltevéseinek, és a tanulmányok szerzői azt is demonstrálják, hogyan lehet filozófiailag elmélyülten, de a társadalmi környezetet alaposan megfigyelve megközelíteni olyan etikai kérdéseket, amelyek nagy része akárcsak tizenöt éve teljesen érthetetlen lett volna. Az öt tematikus tanulmány közül négy a technológiai változások folytán előállt újszerű etikai kérdéseket jár körül: Bernáth László és Szalai Judit tanulmányai a mesterséges intelligenciával összefüggő erkölcsfilozófiai és szabályozási kérdéseket tárgyalnak, míg Mráz Attila és Réz Anna szövegei a közösségi médiával összefüggésben felmerülő újszerű jelenségekre kérdeznek rá. Kapelner Zsolt tanulmánya más szempontból aktuális: a strukturális igazságtalanság fogalmának mélyebb elemzése már csak azért is elengedhetetlen, mert az egyre komolyabb szerepet kap a társadalmi igazságosságért küzdő mozgalmak, aktivizmus elméleti megalapozásában.

A szövegek más szempontból is izgalmasan összecsengenek. A legtöbb valamilyen módon a felelősség allokációjával kapcsolatos kérdéseket tárgyal: kit vagy kiket és milyen formában tudunk elszámoltathatóvá tenni a társadalmainkban kétségtelenül létrejövő erkölcsi igazságtalanságokért és károkért? Az egyik újszerű felismerése a tanulmányoknak az, hogy a technológiai fejlődés következtében „új szereplők” léptek a színre, akikkel, amikkel kapcsolatban a felelősség kérdése megválaszolásra vár. Tulajdoníthatunk-e a személyekhez hasonló erkölcsi felelősséget az autonóm gépi rendszereknek (Bernáth)? Milyen felelősség terheli azokat a közösségimédia-felhasználókat, akik többé már nem

pusztán véleményt nyilvánítanak az online nyilvánosságban, de megnyilvánulásaikkal egyben a büntetést is kiróják az (állítólagos) elkövetőkre (Réz)? És milyen erkölcsi felelősség terheli a sajtót, a médiát, a közösségi média platformokat abban, hogy a választási kampányok során garantálják, hogy a választás betölti demokratikus rendeltetését (Mráz)?

Hasonlóan visszatérő probléma a felelősség szétaprózódása, „felszívódása” is: mintha jelenünk egyre több területre kiterjedő alapélménye lenne, hogy az emberek létrehozta károk és igazságtalanságok mögött nehéz azonosítani a vétkeket, az elkövetők egy jól behatárolt csoportját. Kiknek a felelőssége, hogy számos társadalmi csoport tagjai igazságtalan hátrányokat szenvednek el, amikor ezen igazságtalanságok eredete egy olyan társadalmi, politikai, gazdasági rendszer, amelynek fennmaradásához a legtöbben csak egészen csekély mértékben járulnak hozzá (Kapelnér)? Lehetséges-e „túlhibáztatni” embereket az online térben, ha közben azt is gondoljuk, hogy egyesével minden megszólaló erkölcsileg elfogadható módon viselkedett (Réz)? Hibáztathatjuk-e magukat a mesterséges intelligenciákat az „általuk” okozott károkért (Bernáth)? És ha nem, akkor kinek és milyen módon kell szabályoznia a működésüket ahhoz, hogy a felelősségi körök világosak legyenek (Szalai)?

Mráz Attila „A politikai reklám etikája” című tanulmányában arra keresi a választ, milyen erkölcsi kötelességeik, felelősségük van a demokratikus választási kampányok mediátorainak a demokratikus választások értékeinek, elveinek előmozdítása terén. Mráz arra tesz kísérletet, hogy a kampányetikák bevett kétszereplős (politikai aktor, választópolgár) elgondolása helyett egy háromszereplős modellt vázoljon fel, amelyben a politikai reklámnak teret adó platformokkal (média, social media) szemben is erkölcsi követelések támaszthatók. Mráz javaslata normatíve megalapozott – elsősorban azért, mert ezek a platformok anyagi értelemben haszonélvezői a politikai kampányoknak –, és érvelése szerint praktikus szempontból is kívánatos, mert szemben a politikai szereplőkkel (pártokkal, jelöltekkel stb.), akik csak győzelmük esetén tudják képviselni választóik akaratát, a mediátoroknak nincs erkölcsi indoka arra, hogy teret adjanak félrevezető, ellentmondásos vagy gyűlöletkeltő politikai reklámtartalmaknak. Mráz mellett érvel, hogy a reklámpatformok erkölcsi kötelességei túlnyúlnak a transzparencia szokásos kívánalmán: mellett érvel például, hogy a választások demokratikus célkitűzéseinek védelme érdekében a közösségimédia-szolgáltatóknak tartózkodniuk kell a politikai reklámok célzott közvetítésétől, és aktívan szűrniük kell a félrevezető és gyűlöletkeltő politikai hirdetéseket.

Bernáth László *Miért ne tulajdonítsunk semmilyen felelősséget tudattal nem rendelkező mesterséges intelligenciának?* című tanulmánya azon kortárs elméletekkel száll vitába, amelyek valamilyen „gyengített” értelemben felelősséget tulajdonítanak a mesterséges intelligenciáknak és autonóm ágenseknek. Bernáth meggyőzően érvel mellett, hogy morális gyakorlataink kitüntetett célja a személyes morális megértés kialakítása: azért hibáztatunk másokat, hogy ennek

eredményeképpen az illető arra az erkölcsi belátásra jusson, hogy erkölcsileg elfogadhatatlanul cselekedett, és megbánja tettét. Erre egy fenomenális tudatossággal nem rendelkező ágens nyilvánvalóan nem képes. Bernáth álláspontja szerint, amikor mesterséges intelligenciáknak felelősséget tulajdonítunk, akkor egy fikcionális beszédmódot alkalmazunk, amely talán hasznos és könnyen jön a szánkra, ám nem implicálja azt, hogy az autonóm ágensek valódi felelősséget viselnének bármiért.

Kapelner Zsolt *Strukturális igazságtalanság és a felelősség problémája* című tanulmányában két fontos ellenvetés kivédésére vállalkozik a strukturális igazságtalanság Iris Marion Young által bevezetett fogalmával szemben. Young központi állítása az, hogy vannak olyan, a társadalmi normákból és berendezkedésből fakadó, rendszerszintű igazságtalanságok, amelyek forrása nem egyetlen személy vagy csoport valamely jól meghatározható cselekedete. Kapelner a szöveg első felében amellettt érvel, hogy noha a strukturális igazságtalanságok létrejöttéhez legtöbbször hozzájárulnak egyénileg vétkes cselekedetek, ám ezek egyfelől nem szükségesek a jogtalan sérelem bekövetkezéséhez, másrészt nem is merítik ki mindazt a jogtalan sérelmet, amely a jellemzően marginalizált kisebbségeket éri. Következésképpen fenntartható Young azon állítása, hogy az emberek elsősorban nem retrospektív felelősséggel tartoznak múltbeli igazságtalan cselekedeteikért, hanem prospektív felelősséggel azért, hogy politikai aktivitásuk által hozzájáruljanak a fennálló igazságtalan társadalmi rendszerek megváltoztatásához. A szöveg második felében Kapelner Young azon állításának ad pontosabb értelmet, miszerint prospektív felelősségünk azon nyugszik, hogy valamilyen módon kapcsolódunk a szóban forgó struktúrákhoz, vagyis ágensként részesei vagyunk a személyközi interakciók azon hálózatának, amely létrehozza és fenntartja azokat. Javaslatá szerint a prospektív felelősséget olyan egyéni cselekedetek alapozzák meg, amelyek következtében valakit „viszonykár ér”, mert valaki más, az igazságtalan társadalmi struktúrákkal összhangban – ezáltal azokat fenntartva és újratermelve – lép érintkezésbe vele, és cselekvésével olyan elveket fejez ki, amelyek összeegyeztethetetlenek a másoknak kijáró tisztelettel. Bár ezek a viszonykárak önmagukban nem merítik ki a strukturális igazságtalanság okozta károkat, mégis a megfelelő normatív erővel kapcsolják össze az igazságtalan társadalmi rendszert az egyénnel, ami megalapozhatja utóbbi prospektív felelősségét.

Réz Anna *Túlhibáztatás az online térben* című tanulmánya azokkal a nagy visszhangot kiváltó, a közbeszédben intenzíven tárgyalt ügyekkel foglalkozik, amelyeknél felmerülhet a gyanú, hogy a diskurzus egy adott pontján a feltételezett elkövetőt elkezdték „túlhibáztatni”. Réz a tanulmány első felében azt tárja fel, milyen elméleti előfeltevések mellett elképzelhető, hogy valakinek több hibáztatás jusson, mint amennyit megérdemel, majd amellettt érvel, hogy a hibáztatás paradigmátikus eseteinek célja az, hogy általa valamifajta teher, nyomás alá helyezzük azt, aki áthágta az erkölcsi normákat; hogy a hibáztatottat valamilyen

negatív pszichológiai, társas vagy egzisztenciális hatás érje. Ezután Réz mellett érvel, hogy bár az online térben zajló túlhibáztatások mögött rendszerint erkölcsi-leg kifogásolható szándékok és jellemvonások állnak, a túlhibáztatás ezek feltételezése nélkül is létrejöhet, amennyiben elég nagyszámú ember alkot nyilvános erkölcsi ítéletet az elkövetőről. Réz a túlhibáztatás jelenségét egyfelől a társadalmunkban megfigyelhető nagyfokú erkölcsi nézetkülönbségekkel, másfelől az online kommunikáció azon sajátosságával magyarázza, hogy az online térben minimális személyes kockázattal komoly társadalmi kárt okozhatunk másoknak. Ebből következően azt javasolja, hogy online tevékenységeink során ritkábban, lassabban és megfontoltabban adjunk hangot erkölcsi ítéleteinknek, különösen, ha ezek kifejezetten egy személyt érő erkölcsi szemrehányások, bírálatok.

Szalai Judit *Egyenlő bánásmód az önvezető járműközlekedés szabályozásánál* című tanulmányában azzal foglalkozik, hogyan tartható fenn az egyenlő bánásmód erkölcsi követelménye azokban az extrém helyzetekben, amikor egy önvezető jármű olyan forgalmi szituációba kerül, amelyben nem tudja elkerülni, hogy emberek testi épségében kár essék. Ezen helyzetek különlegessége – összevetve más vészhelyzeti döntésekkel –, hogy a döntés előzetes algoritmizálása nem megkerülhető, így nem egyedi döntések, hanem általános szabályozások erkölcsi megengedhetőségét kell mérlegelni, miközben a hasonló helyzetekkel kapcsolatos, erkölcsileg elfogadható megfontolások plurálisak. Szalai meggyőzően érvel amellett, hogy ahhoz, hogy az egyenlő bánásmód erkölcsi követelménye érvényesülhessen, a szabályozásnak egységesnek kell lennie, tehát a kérdéses döntéseket nem lehet rábízní sem az autótulajdonosokra, sem az autógyártó cégekre. Tekintetbe véve a kérdéssel kapcsolatos plurális erkölcsi megfontolásokat, Szalai álláspontja szerint ahhoz, hogy egy ilyen központi szabályozás legitim legyen, széles körű és átlátható társadalmi egyeztetésen kell alapulnia.

A lapszám Varia rovatában Dombrovski Áron a fikcionalizmus történeti előfutárait vizsgálja, és rámutat, hogy félrevezető lehet a fikcionalizmus fogalmát alkalmazni bizonyos történeti nézetekre. Két olyan filozófus, Berkeley és Hume nézeteit elemzi, akikről elsőre kézenfekvőnek tűnhet feltételezni, hogy számos filozófiai témában fikcionalistának tekinthetők (például a fizika tárgyak, illetve Hume esetében az Én vonatkozásában is). Ennek ellenére Dombrovski amellett érvel, hogy Berkeley legfeljebb az oksággal kapcsolatos beszédmód tekintetében, Hume pedig csak az egyházi tanok kapcsán képviselhette a fikcionalizmus egy korai változatát.

Horváth Lajos tanulmányában a retroaktivitás fenomenológiájának és a freudi utólagosság problémájának a részleges szintézisére törekszik. A tanulmány egyrészt arra a kérdésre keresi választ, hogy vajon Freud korai trauma-felfogása ki-egészítheti-e a retroaktív ébresztés husserli fenoménjét, másrészt a traumatikus szubjektivitás problémáját is elemzi, továbbá vizsgálja elemzi a testemlékezet és a tudatos-narratív feldolgozás különbségét is a nem teljesen értett, traumatikus emléknymokkal kapcsolatban.

Torma Anita írása a növények fogalmát vizsgálja Edmund Husserl filozófiájában. A téma egyik érdekessége, hogy, szemben az empirikus tudományok felfogásával, fenomenológiai szempontból nem egyértelmű, hogy a növények ugyanolyan értelemben lehetnek élőlények, mint az állatok, beleértve az embert is. Torma elemzésének konklúziója szerint Husserl késői filozófiájában a növények értelmezése kapcsán túllép a karteziánus-mechanisztikus paradigmán, és közel kerül egy vitalista, arisztotelészi-leibnizi paradigmához, továbbá a biológiai élet és a transzcendentális szubjektivitás fogalma szorosan összekapcsolódik.

Forczek Ákos tanulmányában Lukács késői művéről, *A társadalmi lét ontológijáról*, illetve a mű Lukács tanítványainak, az ún. Budapesti Iskolának a művel kapcsolatos, negatív kritikáiról szól. Forczek elemzése szerint „a tanítványok 1976-ban angol és német nyelven megjelent kritikája jelentős szerepet játszott az *Ontológia* recepciótörténetében – vagy inkább abban, hogy az 1500 oldalas »filozófiai fiaszkónak« máig nincs figyelemre méltó recepciótörténete”. E kritika szerint Lukács műve két összeegyeztethetetlen ontológiát kever össze, és a szovjet marxizmus legrosszabb hagyományait idézi. Forczek tézise szerint, a tanítványok értelmezésével szemben, Lukács művében nincs két ontológia; e félreértés forrása, a történelem „post festum-racionalitásának” lukácsi tézise, amiből kiindulva elemzi az egyéni és kollektív cselekvés nyílt meghatározottságát az élet társadalmi reprodukciójának folyamatában.

A lapszámot öt recenzió zárja. Bilibok György Michel Foucault *A szexualitás története IV. A hús bűnvallomásai* (Ford. Sujtó László. Budapest, Atlantisz, 2021) című könyvéről ír, Dergez-Rippl Dóra az Akadémiai Kiadó kézikönyv sorozatában megjelent *Pszichológia* kötetet mutatja be (Pléh Csaba [főszerk.]; Sass Judit – Gervain Judit – Meskó Norbert [szerk.] *Pszichológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2022), Váncza Kristóf a Bernáth László és Kocsis László által szerkesztett *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra* (Budapest, Kalligram, 2021) tematikus tanulmánygyűjteményt, amely Tózsér János *Az igazság pillanatai* (Kalligram, 2018) című könyvéhez kapcsolódik tematikusan, Weiss János a Popovics Zoltán és Szécsényi Endre által szerkesztett *Esztétika, történelem, hermeneutika. Tanulmányok Kisbali László emlékére* ((Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2019) című kötetről ír, Berei Boglárka pedig Vassányi Miklós és Kutrovátz Gábor *A világ bizonyos szimmetriája. A kora újkori csillagászat története válogatott források tükrében* című kötetét recenzálja.

Réz Anna